

Jubileumi kötet Zala megyéből

Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez 2016. Szerk.: Bilkei Irén. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2016. (Zalai Gyűjtemény 80.) 384 oldal

A megyei helytörténeti folyóiratok közül legrégibb múltra a *Vasi Szemle* (1934–1939, 1958-tól indult újra) és a Csatkai Endre, majd Mollay Károly által szerkesztett *Soproni Szemle* tekinthet vissza (1937–1944, 1955-től indult újra). Ezek a periodikák még egyeseken kívül történelmi, régészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, sőt irodalmi műveket is. A hatvanas években a vidéki társadalomtudományi kutatások új lendületet kaptak. Az időnként országos érdeklődésre is számot tartó megyei helytörténeti kötetek az 1960-as évek közepére nyúlnak vissza.¹ A megyeszékhelyeken működő múzeumok, könyvtárak és a levéltárak köré szerveződve, illetve az egyetemi és főiskolai városokban a történelem és a különböző bölcsész tanszék mellett alakultak ki a központok. Az igazi hőskort a '70-es évektől élték a honismereti kiadványok. Az évtized közepére már majdnem minden megyei levéltár megjelentetett évente legalább egy kötetet vagy füzetet. Ez az időszak a magyar helytörténetírás fénykora. Mindez egybeesik a megyei múzeumi, könyvtári és levéltári hálózat 1968-as kialakításával.

A Zalai Gyűjtemény története is az 1970-es évek elejére nyúlik vissza. E jeles

tudományos közlemény előtörténetét, megvalósulását és a korábbi köteteket Németh József és Benda Gyula éppen a Zalai Gyűjtemény 45. jubileumi, 25. éves kiadványában szakavatott módon ismertette.²

A jelen recenzió egyben tiszteletteljes főhajtás az immár negyvenöt éves tudományos közlemény valamennyi szerkesztője, szerzője és munkatársa előtt azért a gazdagságért, amit az eddig megjelent nyolcvan kötetben felhalmoztak, amivel Zalát, Zala történetét, tudományosságát gazdagították.

A kiadványsorozat 80. kötetét a Levéltár főmunkatársa, dr. Bilkei Irén szerkesztette. A tanulmányok kronologikus sorrendben követik egymást. Az első közlemény szerzője a szerkesztő Bilkei Irén: *Egy Jagelló-kori zalai alispán, Csányi Balázs és rokoni kapcsolatai a késő-középkorban.* (7–20. old.) A tanulmány a köznemesi családból származó Csányi Balázst mutatja be, aki hasonlóan más nyugat-dunántúli köznemesi familiákhoz, nem rendelkezett várakkal és váruradalmakkal, birtokai nagysága körülbelül 100 és 300 porta között lehetett, de e családok közül kerültek ki a nemesi vármegye tisztviselői. Gazdasági és társadalmi felemelkedésüket hivatalviselésük mellett a birtokszerzés különböző formái biztosították: az adományokon, öröklésen, adásvételen kívül a jó házassági kapcsolatok. Bilkei Irén a rendelkezésre álló szakirodalom és a fellelhető források segítségével hitelesen vázolja fel a Csányi család felemelkedését, amelynek alapja Hunyadi Mátyás 1475. évi adománylevele

¹ Mások mellett lásd: *Pest megye múltjából* 1. Budapest, 1965.; Kristó Gyula: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez I.* A honfoglalástól 1715-ig. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 1. Békéscsaba, 1967.; *Baranyai helytörténetírás.* A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1968. Pécs, 1968.

² Németh József: *A Zalai Gyűjtemény előzményei, létrejötte.* Zalai Gyűjtemény 1974–1998.

Repertórium. Szerkesztették: Kapiller Imre – Kiss Gábor. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1999. 7–20.; Benda Gyula: *Egy történetírói műhely kialakulása.* A Zalai Gyűjtemény 25 esztendeje. Zalai Gyűjtemény 1974–1998 Repertórium. Szerkesztették: Kapiller Imre – Kiss Gábor. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1999. 21–34.

volt, ami kiemelte a családot a köznemesi családok köréből. Ugyanakkor Csányi Balázs pályája is bizonyítja, hogy a Jagelló-kor kedvezett a tehetséges köznemesek karrierjének, de valódi politikai hatalomhoz és befolyáshoz váruradalmak nélkül nem lehetett akkor sem eljutni. Feltételezem, hogy a kézirat frissebb, mint a 2012-ben megvalósult levéltári integráció, amelynek nyomán létrejött a Magyar Nemzeti Levéltár. A szerkesztés azonban biztosan az integráció után zárult le, éppen ezért a megyei levéltár jelzete helyesen MNL.ZML-ként szerepel, viszont az Országos Levéltár esetében is így kellene eljáráni (MNL OL)!

Vándor László ny. megyei múzeumigazgató a török korba vezet bennünket. Zala megye Szulejmán szultán 1532. évi, Kőszegnél elakadt hadjáratát követően a 17. század végéig hadszínterré változott. *Hasan aga krónikája. Adatok az egerszegi és a környékbeli végvárak 1664 évi pusztulásához* (21–37. old.) című tanulmány rendkívül izgalmas, a történeti kutatás által eddig alig érintett, jóllehet Zala megye történetére nézve nagyon fontos időszakot tárgyalja: azt a néhány hetet mutatja be, amíg a Zrínyi-Újvárt elpusztító török sereg Kanizsa vára alól a Rábáig vonult. Vándor László áttekinti a rendelkezésre álló források körét. A legfontosabb dokumentumokat, a bécsi Kriegsarchivban őrzött iratokat sajnos még nem tárták fel; az egyetlen magyar leírás Esterházy Pálnak, a harcok résztvevőjének „*Mars Hungaricus*” című műve, abban azonban csak utalások olvashatók az 1664-es esztendő nyaráról, a török hadsereg zalai átvonulásáról; a török háborúkkal foglalkozó nyugat-európai és török szakirodalom és a török krónikák segítenek a legtöbbet; ³ a leíró

forrásokat és a szakirodalmat Vándor László régészeti feltárásai egészítik ki: „(Zala-)Szentgrót, Kiskomár, (Nagy-)Kapornak, Pölske, Kanizsa, Új-Zerinvár és Egervár várjai. Szintvonalas felmérés készült a Kemend-(ollár)-i várról, és sikerült azonosítani a sokáig nem pontosan lokalizált (Zala-)béri vár helyét is.” (23. old.) A szerző értékes tanulmányában a Hasan aga krónikájában leírtakat adja közre, összevetve a szöveget a földrajzilag és régészetileg azonosított nyomokkal.

A török kori eseményekhez képest száz évvel későbbi, békésebb időszakot tár elénk Kurucz György: *A balatoni hajózás gróf Festetics György (1755–1819) időszakában: a „Festetics flotta” és a Főnix* című tanulmányában. (38–53. old.) A balatoni hajózás története eddig is jól feldolgozott témának számított. Kurucz György tanulmánya számba veszi a 18. század második felétől nyomon követhető balatoni hajózás adatait, összefoglalja a korábbi szakirodalmi eredményeket, de új adalékokkal gazdagítja ismereteinket. A hajózással kapcsolatos technikai, útvonalbeli, illetve gazdaságossági szempontokat tartalmazó megbízható adatait a központi birtokigazgatás, azaz a *Directio* megalakulásának időszakából, az Országos Levéltárban őrzött *Directionális Ügyiratokból* meríti. A tanulmány közli a Festetics György által építtetett, 1797. július 16-án vízre bocsátott Főnix schooner (háromárbocos) ugyancsak fennmaradt rajzát is. Festetics a hajót közvetlen gazdasági megfontolásokból, vagyis a vízi szállításban rejlő lehetőségek kiaknázására, nemcsak magán érdekből, hanem a régió igényeinek kielégítését is szem előtt tartva építtette.

³ Murphey, Rhoads: *Ottoman warfare 1500–1700*. London, 1999.; Kolcak, Özgür: *XVII. yüzyıl askeri gelisimi ve osmanlilar: 1660–64 osmanly avustury a savaslari*. Istanbul, 2012.; *Krieg und Sieg in Ungarn*. Die Ungarn-Feldzüge des großwesieres Körpülüzade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den

„Kleinodien der Historien” seines Siegelbewahrer Hasan aga. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. Osmanische Geschichtsschreiber 8. Graz–Wien–Köln, 1976.

Továbbra is a Balatonnál maradunk. Kapiller Imre tanulmánya *A Fülöp-boglári rév az 1820–30-as években* (54–64. old.) akkor kezdődik, amikor az egy viharban megrongálódott Főnixet Festetics László, a Balaton talán első sportvitorlázója 1820-ban elbontatta. Kapiller Imre tanulmányában megemlékezik a Boglár és Fülöp közötti révhajózás közép- és koraiújkori előzményeiről, majd bemutatja a Zala vármegye előtt – egyébként nyolc évig zajló – Rendes Bárány Pál contra Szőlősgyörki Jankovichné visszahelyeztetési, majd hatalmaskodási perét, amely a somogyi és zalai partok közötti révhajózás miatt indult.

Cselenkó Borbála írása, *az Uradalom? Önálló birtok vagy birtokrész? A novai „uradalom” helye és szerepe a szombathelyi püspökség uradalmi birtokigazgatásában (1777–1848)* című (65–79. old.) kissé elvezeti az olvasót a Balatontól. A 18. század utolsó harmadától a 19. század első feléig, az 1848-as forradalomig a szombathelyi püspökségnek három mezővárosa volt: Zalaegerszeg és Nova (Zala vármegyében), valamint Szombathely (Vas vármegyében), amelyek uradalmak, illetve uradalmi központok is voltak. A tanulmány Nova valós uradalmi státuszának vizsgálatából indul ki. A szerző érvei meggyőzőek, miszerint érdemes ez (külön és a másik két püspöki uradalom vonatkozásában) a vizsgálatra. Egyrészt egy kisebb, önálló, többségében egyszerű gazdasági tevékenységet folytató birtokot, még inkább birtokrészt nem szerencsés egy összetett gazdasági, igazgatási, kulturális, katonai stb. funkciót betöltő uradalommal azonosítani. A kiváló elemzés eredményeképpen megállapítható: „a szombathelyi püspökség novai birtoka a források gyakori »uradalom« megjelölése ellenére alig rendelkezett azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket ma az »uradalom« fogalomhoz társítunk. Az 1790-es évekig még önálló birtokról sem beszélhetünk. Sokkal inkább feltételezhető, hogy a zalaegerszegi uradalom e novai részirtoka – mivel a püspökség jelentősebb erdőbirtokkal csak itt rendelkezett – elsősorban

erdőgazdálkodásával és ehhez kapcsolódó állattenyésztésével, valamint ezekből származó – és korántsem elhanyagolható – bevételeivel járult hozzá az egerszegi uradalom, illetve a szombathelyi püspökség bevételeihez.” (78. old.)

A kötet egységes szerkezetét jobban szolgálta volna, ha a jegyzetapparátus és a levéltári források minden tanulmány esetében ugyanazon elv szerint kerülnek szerkesztésre.

Gyimesi Endre, a megyei levéltár korábbi igazgatója *Adatok Pálóczi Horváth Ádám vagyoni viszonyaihoz – Özvegye, Kazinczy Klára csődügye* címmel írt tanulmányt. (80–111. old.) Pálóczi Horváth Ádám végzettségét tekintve földmérő és jogász volt, de otthon érezte magát a matematika, a fizika, a csillagászat, a filozófia rejtelmeiben is. A korabeli közélet a kiválóan rögtönző, éles eszű poétát becsülte benne, aki társas összefüggések központjaként, verseivel, dalaival, táncos lábával és kiváló énekhangjával nyűgözte le kortársait. A tanulmányban azonban nem ez a polihisztor, életvidám és életigenlő, de kicsapongó ember a főszereplő, hanem a harmadik felesége. Mielőtt az ő történetét megismernénk, a szerző bemutatja Pálóczi Horváth Ádám korábbi szerencsétlen házasságait is (például Zala Vármegyében az első válást Horváth Ádám és első neje, Orosz Julianna közt hirdették ki egy Lipót császár idején elfogadott törvény alapján). 1809-ben Horváth Ádám magához vette egy szegény prédikátornak a lányát, Kazinczy Klárát. A gazdálkodást fokozatosan „nevelt lányára” bízta, akit később feleségül vett. Pálóczi utolsó éveit Petrikeresztúron töltötte, de a halál Nagybjomban érte (1820), itt is temették el. Felesége az utolsó pillanatig gondosan ápolta.

Öröksége nem volt jelentős: közel 500 holdas nagybjomi birtok, 200 holdnyi szőlő és kis jövedelmű földterület Zalában, valamint 8000 forintnyi jogerősen megítélt kintlévőség (körülbelül 500 hold földterület értéke, amelyet sohasem kapott meg). Kazinczy Klára nem annyira vagyont, mint

inkább nehéz feladatokat örökölt. Petrike-resztúron egyedül élve gazdálkodott, gondoskodott Horváth Ádám szellemi hagyatékának megőrzéséről. 1843 őszén Hertelendy Gáspár táblabíró csőd eljárást kezdeményezett ellene. A két évig húzódó csődper utolsó eseménye az 1845. május 20-án tartott csőd-törvényszék volt. A végrehajtó jelentette, hogy feladatát teljesítette, a hitelezőket ki-elégítette. Az ügyet lezárták, s a csődper iratait elhelyezték a megye levéltárában. Az özvegy elhagyta Petrike-resztúrt, a Zala megyei Teskándon halt meg 1849. augusztus 14-én.

A közölt tanulmányok tematikáját tekintve visszatérünk a Balatonhoz. Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója *Baltoni nyarak a reformkorban. Időjárási anomáliák Balatonfüreden, 1831–1847* címmel (112–124. old.) izgalmas írást közölt. Hiánypótló jelentőséggel és egyedülálló forrásértékkel bírnak Dr. Adler József balatonfüredi fürdőorvos ismert jelentései (1822 és 1848 között).⁴ Molnár András kiváló tanulmányában a jelentések meteorológiai adatait elemezve mutatja be a Balatonfüreden 1831 és 1847 között tapasztalt hőmérsékleti és csapadék anomáliákat, továbbá azoknak a Balatonra és környezetére gyakorolt hatását.

Kapiller Imrétől egy forrásközlés is olvasható a kötetben: *Kisfaludy Sándor, a badacsonyi közbirtokosok szószólója*. (125–138. old.) Az 1830. június 14-én és az azt követő napokon ülésező Zala vármegyei közgyűlés 472 ügyet tárgyal. Köztük a badacsonyi közbirtokosok panaszát, amelyet Kisfaludy Sándor (1772–1844) és Bogyay Lajos (1803–1875) terjesztettek elő, de minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az kizárólag Kisfaludy Sándortól származik. A szerző a csobánci uradalmat és annak urát, Eszterházy Miklós herceget panaszolta be, mert az uradalom elpusztította a badacsonyi hegy tetején lévő közbirtokossági erdőt. Kapiller Imre a Kisfaludy által szerkesztett

panaszíratot és a kiküldött vizsgálatra írt válaszáat adta közre.

Továbbra is a Balatonnál maradunk. Hudi József *A balatoni fürdő kultúra kialakulása a 18–19. században (1783–1914)* címmel (139–154. old.) közölt írást. A balatoni fürdőzés meghonosodása és tömeges elterjedése a 18. század utolsó harmadától kezdve legalább egy évszázadot vett igénybe. A reformkorban csak egy Balaton tavi fürdő létezett (Balatonfüreden), a század végén már közel kéttucatnyi településről mondható el, hogy a modern fürdő kultúra részévé vált. Füred a balatoni fürdő prototípusának tekinthető, ezért a szerző részletesen bemutatja az északi (zalai) part mintafürdőjét. Ezzel párhuzamosan vizsgálja a déli part modern fürdőjét: Siófokot. A település példáján mutatja be, hogyan született meg szinte a semmiből a Balaton-vidék első világháború előtti legnagyobb fürdője, amely modellértékűvé vált a többi Balaton-parti település számára is.

Foki Ibolya *A városi önkormányzat működése Nagykanizsán, 1849–1900* című tanulmánya (155–220. old.) Kanizsa századfordulóig terjedő ötven évét dolgozza fel. A szerző rendkívüli alaposággal megírt „önkormányzattörténetét” akár egy kis monográfiának is tekinthetjük. A tanulmány a neoabszolutizmus korának, a kanizsai események és hatásainak bemutatásával, elemzésével kezdődik, majd az 1860-as évek vizsgálatával folytatódik. A tárgyalt időszak végét Kiskanizsa különválása jelzi. A polgári közigazgatás megteremtése Magyarországon a „községek rendezéséről” szóló, 1871. évi XVIII. törvénycikk alapján történt, mely a korábbi szabad királyi városok kivételével a többi település – így Kanizsa – közigazgatási viszonyait is szabályozta. A rendezett tanácsú városi státusz megszerzése további lendületet adott a városfejlődésnek. Joggal merülhet fel az erősödő város polgárságában a

⁴ Hudi József: *A balatonfüredi fürdőorvos jelentése 1832-ből*. In: Zalai történeti

tanulmányok 2009. Zalai Gyűjtemény 67. Szerk. Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2009. 121–130.

megyeszékhelyi ambíciók. A második köz-ségi törvény (1886) kiegészítette, pótolta és újra szabályozta a magyarországi közigazgatást. Innentől kezdve a millennium évein keresztül a századfordulóig tartott Nagykanizsán az a lendület, amely a polgári korszak beköszöntével a vasútépítéseket követően megindult.

Érdekes tanulmánnyal jelentkezett Paksy Zoltán is a kötetben: *Az Istóczy-féle antiszemita mozgalom tevékenysége a Dél-nyugat-Dunántúlon (1872–1884)*. (221–245. old.) Istóczy Győző (1842–1915) a Deák-párt korteseként kapcsolódott be 1867-ben a politikai életbe. 1872 és 1896 között a rumi választókerület országgyűlési képviselője volt, jelentős támogatottsággal bírt, az időszak mind a hét választását megnyerte. Politikai pályájának bemutatásán keresztül világossá válik, hogy a vasi régió a magyar politikai antiszemita egyik legfontosabb bázis területének számított. A bemutatott antiszemita zavargásokból is látható, hogy a térségben az elégedetlenkedők jellemzően a városi napszámosok és az iparoslegények, valamint a falvakban szegény-parasztok, iparosok, segédek közül kerültek ki. Nem véletlen, állítja a szerző, hiszen a modernizáció őket érintette a leghátrányosabban.

A vas–zalai, nyugat-magyarországi kitérő után ismét Nagykanizsára figyelünk. Bekő Tamás *A nagykanizsai városi rendőrkapitányság működése az I. világháború kitörésétől a rendőrség államosításáig, 1914–1919* című tanulmányában (246–322. old.) csupán öt év eseményeit dolgozta fel. A magyar rendvédelem-történet kevésbé ismert világába, a nagykanizsai városi rendőrség utolsó és egyúttal legmozgalmasabb időszakába kalauzolja el az olvasót. A szerző fotókkal és táblázatokkal színesítve ismerteti a testület múltját, szervezetét és hatáskörét, megrajzolja a letűnt idők városi rendőrének tipikus alakját és szolgálati teendőit, ugyanekkor átfogó képet nyújt a világháború és a Tanácsköztársaság alatt betöltött hadi és közbiztonsági szerepéről. Végezetül az 1914–

1919-es időszakban szolgálatot teljesítő városi rendőrök életrajzi adatai és fotói kerültek bemutatásra lexikonba illő alapossággal.

Paksy Zoltán *A balatoni idegenforgalom fejlődése a 20. század első felében* című tanulmánya (323–339. old.) jól illeszkedik Hudi József már ismertett közleményéhez. A 'balatoni idegenforgalom' ma jól ismert és sokat használt kifejezése csak a 20. század elején jelent meg a köztudatban. A Balatoni Egyletet 1882-ben alapították Balatonfüreden, azzal a céllal, hogy a Balaton-kultuszt ápolják és fejlesszék. Az egylet utódja és a vizsgált időszakban a tó fejlesztésének aktív alakítója a Balatoni Szövetség volt. A rendkívül adatgazdag és érdekes tanulmányból megismerhetjük a Balaton vármegye kialakítására irányuló kezdeményezést. Ilyen közigazgatási egység végül nem jött létre, de a két világháború között a tó és környéke az idegenforgalom szempontjából jelentős változáson ment keresztül. A 19. század vége óta eltelt három-négy évtized alatt a Balaton egy vékony elitréteg számára elérhető nyaralóhelyből, tízezrek által látogatott, valódi turisztikai célponttá vált. Izgalmas lenne feldolgozni a tó 1945/50 utáni szocialista, szakszervezeti üdülők rendszerére épülő kialakulását is.

Káli Csaba, a levéltár igazgató-helyettese jegyzi a kötetnek a II. világháborút követő időszakokkal foglalkozó egyetlen tanulmányát. *Az 1947. évi országgyűlési választások Zalában* címmel. (340–384. old.) A szerző a tőle megszokott alapossággal, bőséges irodalmi és levéltári forrással alátámasztva vizsgálja a kommunista hatalomszerzésben fontos szerepet játszott '47. évi választások Zala megyei eseményeit. Nemcsak az adatok számszerű feldolgozására összpontosít, de taglalja a választási előkészületeket is, és kitér a választásból kizártak jelentőségére. Rendkívül érdekes a választási kampány bemutatása. Végül precízen összefoglalja a választás lefolyását és elemzi az eredményeket, például a választást befolyásoló „kékcédulás” visszaéléseket és hatásukat. A leíró

történeti ábrázoláson túlmutat a választói magatartást meghatározó tényezők vizsgálata.

A külső megjelenésében esztétikus, tipográfiájában, szöveggondozásában igényes kiadványt Zoka Gyulának és a Gura nyomdának köszönhetjük. A könyv megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollé-

giuma és a Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány támogatta. A kötet szerzői és a szerkesztő, a kiadó térben és időben egyaránt szellemet gazdagító időutazásra invitálják az olvasót.

SZABÓ CSABA